

بسمه تعالی

نقش مساجد در تأمین و تربیت نیروهای انقلابی

عبدالجلیل آخوند فرهمند

مقدمه

مساجد پایگاه‌های بزرگ انسان‌سازی هستند. اگر همین پایگاه‌ها برنامه و مدیریت نداشته باشند، نه تنها نمی‌توانند نیروهای فعال در عرصه‌ی فرهنگی تربیت کنند، بلکه باعث جدایی افراد مستعد از آن می‌شوند. اگر بخواهیم در مساجد، نیروهای جهادی، انقلابی، مبارز و فعال تربیت شوند، باید به مقدمات مربوط به مدیریت مساجد توجه کنیم. در مدیریت مساجد با بایدها و نبایدهایی روبه‌رو می‌شویم که هر کدام باعث جذب نیروهای با استعداد به مساجد یا جدایی آن‌ها می‌شوند.

جایگاه مساجد در اسلام

در این زمینه، می‌توان از آیات قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) استفاده کرد. نسل امروز باید بداند که مسجد دانشگاه، ستاد ارتش، کانون عبادت، محل استقرار بیت‌المال و دادگاه اسلام بوده است. از این پایگاه مبارزان و مجاهدانی تربیت شدند که کاخ‌های قیصرها و فراعنه را تسخیر کردند. مساجد دوران جاهلیت را به دوران اسلامی بدل کردند. اما متأسفانه اقتدار مساجد افول پیدا کرده است. در طول تاریخ، آهسته‌آهسته این مراکز از مساجد جدا شدند. به دلیل گسترش علوم و فنون، مراکزی برای دانش، قضاوت، ارتش و ... دایر شد. با جدا شدن این امور از مساجد، آهسته‌آهسته برخی مساجد شکل خود را از دست دادند و به مراکزی برای نماز تبدیل شدند.

مسجد در قرآن

قرآن کریم درباره‌ی مسجد الحرام و خانه‌ی کعبه می‌فرماید: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ...»^۱، در حقیقت نخستین خانه‌ای که برای [عبادت] مردم نهاده شده... از عبارت «أَوَّلَ بَيْتٍ» استفاده می‌شود که بیوت دیگری نیز برای مردم قرار داده شده است و اولین آن خانه‌ها خانه‌ی کعبه است. معلوم است بیوت دیگر همان مساجد دیگر است که برای مردم بوده است. آنچه از محتوای «لِلنَّاسِ» می‌فهمیم این است که مسجد باید پایگاه مردمی باشد.

^۱. سوره‌ی آل عمران، آیه‌ی ۹۶

از سوی دیگر، قرآن مجید می گوید: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ...»^۱، مساجد خدا را تنها کسانی آباد می کنند که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده و نماز برپا داشته و زکات داده و جز از خدا نترسیده اند... خداوند پنج شرط برای آنان که مسجد را آباد می کنند قائل شده است: ۱- ایمان به خدا؛ ۲- ایمان به قیامت؛ ۳- اقامه ی نماز؛ ۴- ایتای زکات؛ ۵- شجاعت زیاد. عمران مسجد فقط عمران به معنای بنا کردن نیست. صاحب مجمع البیان در راستای این آیه می گوید: «عمرانه بالصَّلوة و العبادة و البناء»؛ یعنی اول آباد کردن از طریق بنا را مطرح می کند. متولیان، حامیان، پاسداران و مدیران مساجد باید شرایط پنج گانه را داشته باشند. آن ها باید ایمانی قوی داشته باشند تا در مقابل همه چیز بایستند؛ به روز قیامت ایمان داشته باشند تا تخلف نکنند؛ اهل عبادت و نماز باشند تا پیوندشان با خداوند محکم باشد؛ باید زکات بدهند تا پیوندشان با مردم محکم باشد و از هیچ چیز جز خدا نترسند.

مسجد در روایات

۱- نشستن در مسجد

امیرالمؤمنان علی (علیه السلام) می فرماید: «الْجُلُوسَةُ فِي الْمَسْجِدِ خَيْرٌ لِي مِنَ الْجُلُوسَةِ فِي الْجَنَّةِ فَإِنَّ الْجَنَّةَ فِيهَا رِضَا نَفْسِي وَالْجَامِعَ فِيهِ رِضَا رَبِّي»^۲، نشستن در مسجد از نشستن در بهشت بهتر است؛ چون در بهشت رضای نفس من است ولی در مسجد رضای پروردگار من.

البته، نشستن در مسجد بدون تعقیب، برنامه و نقش تأثیری ندارد. نشستن در مسجدی بالاتر از نشستن در بهشت است که سرچشمه ی حرکت در جامعه ی اسلامی باشد.

۲- شکایت مسجد

امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «ثَلَاثَةٌ يَشْكُونَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَسْجِدٌ خَرَابٌ لَا يُصَلِّي فِيهِ أَهْلُهُ وَعَالِمٌ بَيْنَ جُهَالٍ وَ مُصْحَفٌ مُعَلَّقٌ قَدْ وَقَعَ عَلَيْهِ غُبَارٌ لَا يُقْرَأُ فِيهِ»^۳، در روز قیامت سه چیز در نزد خداوند شکایت می کنند: مسجد خرابی که اهلس در آن نماز نمی خوانند، عالمی که در بین جاهلان است و مصحفی [و کتابی] که به حالت تعلیق درآمده و غبار بر آن نشسته و خوانده نمی شود.

^۱. سوره ی توبه، آیه ی ۱۸

^۲. بحار الأنوار، ج ۸۰، ص ۳۶۲.

^۳. همان، ص ۳۸۵.

نکته‌ی مهم این است که عطف مسجد، عالم و قرآن بر یکدیگر نشانگر وجود پیوندی میان آنهاست. عالم مبدأ پرورش انسان‌های باارزش است. قرآن مبدأ همه‌ی حرکت‌ها در جامعه‌ی اسلامی است. مسجد نیز، که قرآن و عالم به آن‌ها عطف شده، مکانی بسیار مهم برای حفظ قرآن و پرورش عالم است.

۳- روشن کردن چراغ مسجد

پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرموده‌اند: «مَنْ أَسْرَجَ فِي مَسْجِدٍ سِرَاجًا لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ وَحَمَلَةُ الْعَرْشِ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ مَا دَامَ فِي ذَلِكَ الْمَسْجِدِ ضَوْءًا»^۱، کسی که در مسجدی چراغی روشن کند، مادامی که نور این چراغ فضای مسجد را روشن می‌کند، ملائکه و حاملان عرش خدا [که در صف اول فرشتگان قرار دارند] برای او استغفار می‌کنند.

البته، حاملان عرش الهی و فرشتگان برای نور چراغی استغفار می‌کنند که می‌درخشد، در پرتوی آن علوم اسلامی تدریس می‌شود، ارزش‌های اسلامی زنده می‌گردد، مجاهدان و مبارزان پرورش می‌یابند، مشکلات مردم حل می‌شود و افراد رمیمه از اسلام به سوی اسلام برمی‌گردند.

راه‌های ایجاد جاذبه برای مساجد

مساجد باید کانونی جذاب باشند که همگان در آن شادمان حضور یابند، نه اینکه مردم با کراهت و فقط با نیت بردن ثواب به آنجا بروند. مسجد باید برای همه‌ی قشرها جاذبه داشته باشد و افراد با شنیدن «حیّ علی الصلوه» واقعاً برای نماز بشتابند. در «حیّ علی الصلوه» و «حیّ علی الفلاح» منظور حرکت نیست، بلکه شتاب است و شتاب بدون جاذبه نیست. باید کاری کرد که مردم به سوی مساجد بشتابند. برای رسیدن به این مقصود باید برنامه‌هایی را پیاده کرد:

۱- نظافت

با دیدن تشکیلات یا هر فردی، اولین چیزی که نظر انسان را جلب می‌کند نظافت محل یا لباس، بدن و... است. در حدیثی از پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) آمده است: «مَنْ كَسَسَ مَسْجِدًا يَوْمَ الْخَمِيسِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فَأَخْرَجَ مِنْهُ مِنَ التُّرَابِ مَا يُدْرُ فِي الْعَيْنِ غُفْرَانًا»^۲، کسی که روز پنجشنبه (شب جمعه) مسجدی را جارو

^۱. جامع‌الآخبار، ص ۷۱.

^۲. بحارالانوار، ج ۸۰، ص ۳۸۵.

کند، پس به اندازه‌ی یک ذره خاک که اگر در چشم رود ضرر می‌رساند، از مسجد خارج سازد، خداوند او را می‌آمرزد.

آیا معنی حدیث این نیست که به اندازه‌ی کمی غبار هم نباید در مسجد باشد؟ باید اولین دغدغه‌ی امام جماعت، متولیان، هیئت امناء و مدیران مساجد نظافت مسجد باشد. مساجد بزرگ باید شبانه‌روزی نظافت شوند، نه هر روز. وقتی می‌خواهید جوانان را از دانشگاه به مسجد بکشانید، نباید هنگام سجده بوی پا به شامه‌شان بخورد.

۲- نظم در برنامه

مسجد باید نظم داشته باشد؛ باید معلوم باشد چه ساعتی در مسجد باز و چه ساعتی بسته می‌شود تا مردم سرگردان نشوند. در برنامه‌های دیگر مسجد نیز باید نظم برقرار باشد.

۳- عدم مزاحمت

مسجد نباید برای همسایه‌هایش مزاحمت ایجاد کند. متأسفانه، بعضی از مساجد به گونه‌ای بوده‌اند که برخی از همسایگان، به سبب رفتار اهالی مسجد، خانه‌ی خود را فروخته‌اند و در جایی دور از مسجد خانه خریده‌اند. برای مثال، فقط هنگام اذان باید صدای بلند گوها به گوش برسد. مسجد برای مردم قرار داده شده است (وضع للناس)، نه بر علیه مردم (وضع علی الناس).

۴- برنامه‌ریزی

مسجد باید برای هر سلیقه و هر سنی برنامه‌ای مناسب داشته باشد. مسجد باید برای آن‌ها که اهل دعا هستند برنامه‌ی دعا، برای آن‌ها که اهل کتاب هستند، کتابخانه و خلاصه برای هر صلیقه‌ای برنامه‌ای تدارک ببیند. برخلاف نظر برخی، واجب است کودکان و بانوان به مساجد بیایند؛ زیرا مسجد کانونی است برای آموزش اسلام و هیچ جای دیگر جای مسجد را پر نمی‌کند.

۵- خوش رفتاری

امام جماعت، هیئت امناء، خادم و... باید با احترام با مردم رفتار کنند. برای مثال، نباید با کودکی که به صف نخست می‌آید با تندی رفتار کرد.

۶- پرهیز از افراط و تفریط در برنامه‌ی مسجد

ما باید بتوانیم همان گونه که انقلابمان را از مسجد شروع کردیم، آن را با مسجد حفظ کنیم. باید بدانیم غیر از مسجد پاسدار دیگری برای انقلاب نخواهد بود و دشمنان انقلاب هم به همین دلیل اصرار دارند مساجد را خلوت کنند. مسجد از زمان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تا عصر امام راحل (رحمة الله علیه) پایگاه اصلی انقلاب بوده است. اکنون نیز نماز جمعه، مسجد، جماعت‌ها و... باید پایگاه انقلاب باشند. باید

برنامه‌های مسجد نه خشک و بی‌روح باشد، نه حرمت مسجد را خدشه‌دار کند. در جنگ‌های دوران گذشته، برافراشتگی پرچم دلیل بر برقراری لشکر بود. تازمانی که علمدار علم را به‌دست داشت، می‌گفتند هنوز لشکر مضمحل نشده است. علم لشکر اسلام و جوامع اسلامی فقط و فقط مسجد است. تازمانی که این علم برقرار باشد، حاکمیت ارزش‌ها، دفاع از دین و پرستش خدا باقی است؛ در نتیجه اولین نشان اضمحلال مسلمانان انهدام مساجد است. خداوند متعال دفاع از مسجد را به خود، اما به‌دست مردم، نسبت داده است. خداوند می‌فرماید: «وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ...»^۱، خداوند به‌وسیله‌ی مردم از مسجد دفاع می‌کند. مردم موظف‌اند با دشمنان بجنگند، آن‌هم نه فقط برای حفظ جان و مال و حدود کشورها، بلکه برای حفظ مسجد. اگر دفاع جانانه‌ی انسان‌های باایمان نباشد، به فرموده‌ی قرآن، مسجد منهدم می‌شود.

۷- مدیریت صحیح

مدیریت صحیح می‌تواند از امکانات و نیروهای انسانی بیشترین بهره را ببرد و مدیریت نابه‌جا می‌تواند امکانات بسیاری را نابود کند. باید تلاش کنیم از همین امکاناتی که در اختیار مسجد است بهترین و صحیح‌ترین استفاده را ببریم. گاهی دیده می‌شود مسجدی بسیار خوب، به‌دلیل نداشتن امام جماعت، مانند محلی متروک است. اگر برای مسجد امام جماعتی توانا، مدیر و مدبر پیدا شود، خودش امکانات و بودجه را جذب می‌کند، ساختمان می‌سازد، مسجدی‌ها را به مسجد می‌آورد، نماز جماعتی عالی بر پا می‌کند و به اهداف ارزشمند مسجد می‌پردازد.

۸- تفکر برای بهبود مساجد

تفکر برای بهینه‌سازی وضعیت مساجد یکی از وظایف ائمه‌ی جماعت و متولیان مساجد است. گاه برخی از امامان جماعت به این نمی‌اندیشند که برای بهبود وضعیت مسجد چه باید کرد. اهالی مسجد باید دائم به فکر چاره‌اندیشی برای رفع مشکلات، ایجاد تحول و بهینه‌سازی اوضاع مساجد باشند.

۹- گردآوری و استفاده از تجربه‌ها

عوامل مؤثر در مساجد تجارب بسیار ارزنده‌ای دارند؛ ولی این تجربه‌ها پراکنده‌اند. باید با برگزاری همایش‌ها و نشست‌های منطقه‌ای و سراسری، تجارب به‌دست آمده و پراکنده را جمع‌آوری و پس از دسته‌بندی منتشر کرد تا همه از تجربیات هم استفاده کنند.

^۱. سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۵۱

۱۰- ایجاد ارتباط سازمانی بین حوزه و مسجد

متأسفانه، ارتباط سازمانی کاملی بین حوزه‌ی علمیه و مسجد وجود ندارد. اگر ارتباط سازمانی بین حوزه و مسجد ایجاد شود- یعنی سازمان مدیریت حوزه خود را با سازمان امور مساجد مرتبط بداند - بسیاری از مشکلات موجود برطرف خواهد شد. اگر این ارتباط تشکیلاتی باشد، طبعاً حوزه‌ی آموزش‌های خود را به نحوی ساماندهی می‌کند که بتواند امام جماعت خوب تربیت کند. برای مثال، امام جماعت آداب معاشرت می‌آموزد تا بتواند با مأمومان خوب ارتباط پیدا کند و رفتاری را آموزش می‌دهد که در احیای مسجد بسیار مؤثر است. تربیت روحانی برای اداره‌ی مساجد و امامت جماعت از ضروریات‌های امروز حوزه است. حوزه‌ی علمیه باید پس از گردآوری نظارت و تجربیات، افرادی تربیت کند که شایستگی اجرای نظرات و حرکت‌های جدید را برای احیای مساجد داشته باشند.

آنچه تاکنون گفتیم مقدماتی بود که با اجرای آن شاهد رشد نیروهای جهادی و ارزشی از مساجد خواهیم بود. اگر بخواهیم نیروهای انقلابی و ارزشی از مساجد ما صادر شوند، باید عظمت مسجد را به امت اسلامی تذکر دهیم، در پی آن نیرو جذب کنیم و سپس با تربیت صحیح شاهد رشدشان باشیم. کاری که انقلاب ما کرد همین جذب نیرو در مساجد و رشد آنها بود.

عظمت و آداب مسجد در اسلام

در این بخش، برای اینکه عظمت مساجد را از دیدگاه اسلام بیشتر نشان دهیم، به چهار مطلب به‌طور خلاصه توجه می‌کنیم:

الف: آغاز دعوت مکتب

پیامبر بزرگوار اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نخستین حرکت و دعوت خود را از مسجد آغاز کرد، ندای توحید را در مسجد الحرام سر داد، با فریاد «قولوا لا اله الا الله تفلحوا و تنجوا»^۱ جامعه‌ی شرک‌آلود بشر را به اسلام و توحید دعوت کرد و این‌گونه امت را از جهل و عصیان‌رهایی بخشید. مسجدالنبی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در مدینه جایگاه وحی و نبوت بود. پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) و صحابه‌ی بزرگوار در مسجدالنبی (صلی‌الله‌علیه‌وآله) عبادت می‌کردند و به تعلیم و تربیت افراد همت می‌گماشتند. ایشان تعالیم درخشان و انسان‌ساز قرآن کریم را از آن مرکز نشر می‌کردند. رسول گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در مسجد میان مسلمانان و مؤمنان عقد

^۱ تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۴

برادری برقرار می‌کرد، جمعه و جماعات به پای می‌داشت، تدارکات جنگ می‌دید و مردم را تعلیم می‌داد.

امیرالمؤمنان (علیه‌السلام) نیز مسجد کوفه را مرکز آموزش علوم دین، حکمت، اخلاق و مواظب قرار داده بودند، در آن «دکه القضاء» داشتند، اقدامات قضایی و اجرای حدود می‌کردند و به درماندگان و آوارگان جامعه کمک می‌کردند. مسجد کوفه در عصر ائمه‌ی معصوم (علیهم‌السلام) مرکز تحولات عظیم اجتماعی و نهضت‌های اصیل فکری- فرهنگی بود. حسن بن وشاء، از اصحاب امام رضا (علیه‌السلام)، می‌گوید: خود به مسجد کوفه رفتم و در آنجا نهصد عالم و دانشمند را مشاهده کردم که همه سرگرم مباحثات و مناظرات علمی بودند و هر یک می‌گفت این حدیث را من از امام صادق (علیه‌السلام) شنیدم.^۱

ب: خانه‌های خدا روی زمین

امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ يَا أَيُّهَا الْمَسَاجِدُ فَإِنَّهَا بَيْتُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ وَمَنْ آتَاهَا مُتَطَهَّرًا طَهَّرَهُ اللَّهُ مِنْ ذُنُوبِهِ وَكُتِبَ مِنْ زُؤَارِهِ فَأَكْثَرُوا فِيهَا مِنَ الصَّلَاةِ وَالِدُّعَاءِ وَصَلُّوا مِنَ الْمَسَاجِدِ فِي بَقَاعٍ مُخْتَلِفَةٍ فَإِنْ كُلِّ بَقْعَةٍ تَشْهَدُ لِلْمُصَلِّيِ عَلَيْهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۲، شما را توصیه می‌کنم به مسجدها روی آورید، چه اینکه این اماکن خانه‌های خداوند روی زمین هستند و هر کس خود را پاکیزه گرداند و به مسجد رود، خداوند او را از گناهان پاک می‌کند و برای زیارت کنندگان مساجد مقرر شده زیاد در مسجدها نماز و دعا برقرار کنید و در نقاط مختلفی از مسجدها نماز بخوانید؛ زیرا هر قطعه‌ای از آن روز قیامت به نفع نمازگزاران شهادت می‌دهد.

علی بن حمزه می‌گوید: علت تعظیم و تکریم مساجد را از امام صادق (علیه‌السلام) سؤال کردم، آن حضرت فرمود: «إِنَّمَا أُمِرَ بِتَعْظِيمِ الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهَا بَيْتُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ»^۳، بدین جهت دستور داده شده مساجد را تکریم و احترام کنید که مساجد خانه‌های خداوند روی زمین هستند.

از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) روایت شده است که خداوند متعال فرمود: «أَلَا إِنَّ بَيْتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسَاجِدُ تُضَيُّءُ لِلْأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُضَيُّءُ النُّجُومُ لِلْأَهْلِ الْأَرْضِ»^۴، اعلام می‌دارم خانه‌های من روی زمین مسجدها هستند که برای اهل آسمان درخشش و نورانیت دارند؛ همچنان که ستارگان آسمان برای ساکنین زمین فروغ و روشنایی دارند.

^۱. الامام الصادق و المذاهب الاربعه، ج ۱، ص ۵۵.

^۲. امالی صدوق، مجلس ۵۷ و بحار الانوار، ج ۸۰، ص ۳۸۴.

^۳. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۹۷.

^۴. وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۸۱.

ج: برکت خون شهید

زمینی که در آن مسجد بنا می‌شود، در مقایسه با سایر مکان‌ها، نوعی امتیاز و برتری دارد. امام صادق (علیه السلام) به ابن ابی عمیر، که به دلیل اختلاف مذهب و عقیده از رفتن به برخی مساجد خودداری می‌کرد، فرمود: «لَا تَكْرَهُ فَمَا مِنْ مَسْجِدٍ بُنِيَ إِلَّا عَلَى قَبْرِ نَبِيٍّ أَوْ وَصِيِّ نَبِيٍّ قُتِلَ فَأَصَابَ تِلْكَ الْبُقْعَةَ رَشَةً مِنْ دَمِهِ فَأَحَبَّ اللَّهُ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا»^۱، از شرکت در هیچ مسجدی کراهت نداشته باش و خودداری مکن، چه اینکه هیچ مسجدی نیست جز اینکه بر قبر پیامبری یا جانشین پیامبری که در آن شهید شده بنا گردیده و ترشحاتی از خون آن شهید بر آن سرزمین چکیده و بدین مناسبت خداوند دوست می‌دارد در آن مسجد ذکر و یاد او انجام گیرد.

د- صرفاً از آن خداست

درباره‌ی مساجد در آیه‌ی «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^۲ (و مساجد ویژه‌ی خداست، پس هیچ کس را با خدا بخوانید) عموماً دو نوع تفسیر بیان شده است. تفسیر نخست این است که محل سجده‌ها، یعنی پیشانی را به سجده گذاشتن، صرفاً از آن خداست و پیشانی را فقط جهت تنزیه و تقدیس خداوند می‌توان به جایی گذاشت. چنان‌که در فقه مطرح شده است، برای غیر خدا نمی‌توان کلمه‌ی سجده‌گاه را به کار برد. تفسیر دوم این است که منظور از مساجد همین مکان‌ها و مساجد معروف است و مساجد از آن خداست و برای عبادت و ذکر خدا تعیین شده است. در هر صورت، مسجد به خدا تعلق دارد. به بیان آیه، دیگری را برای خواندن و عبادت نمی‌توان شریک خدا قرار داد. مساجد چنان ویژگی خاصی دارند که خداوند آن‌ها را فقط برای عبادت خود برگزیده است به خود اختصاص داده است.

باتوجه به اینکه مسجد با شهید و شهادت رابطه‌ی مستقیم دارد، خداوند خواسته است خاک شهید و یاد او و اصالت، قداست، فضیلت و عظمت مسجد همواره در طول تاریخ حفظ شود. اکنون که ارزش و قداست مسجد روشن شده است، سلسله وظایف و آدابی را مطالعه می‌کنیم که اهل ایمان باید در مسجد رعایت کنند تا بتوان از این پایگاه عظیم بیشتر استفاده کرد:

^۱ همان، ج ۵، ص ۲۲۵.

^۲ سوره‌ی جن، آیه‌ی ۱۸.

آداب مسجد در اسلام

سلسله دستوراتی را که پیشوایان اسلام در مورد رفتار در مسجد آورده‌اند به دو دسته‌ی مثبت و منفی تقسیم می‌شود: در دستورات مثبت، مسلمانان به اجرای سلسله وظایف و آدابی ملتزم می‌شوند و در دستورات منفی به خودداری از برخی اعمال.

آداب مثبت مسجد

۱- تعمیر و مسجدسازی

در اسلام، تعمیر و مسجدسازی مسئولیت و عبادتی مهم است. کسی که این عمل مقدس را انجام می‌دهد، دینداری و اعتقاد عمیق خود را به مبدأ و معاد نشان می‌دهد. قرآن در این باره می‌فرماید: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...»^۱، جز این نیست که کسی به تعمیر مساجد الهی اقدام می‌کند که ایمان به خدا و قیامت داشته، نماز به پای می‌دارد، زکات پرداخت می‌کند و جز از خدا از هیچ کس بیمی به دل ندارد و امید می‌رود که آنان هدایت‌یافتگان باشند.

درمقابل، خراب کردن مسجد و جلوگیری از ورود افراد به آن از گناهان بزرگ و حتی ظالمانه‌ترین اعمال است. قرآن در این باره می‌فرماید: «أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُدْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا»^۲، چه کسی ظالم‌تر است از آنکه مردم را از مسجد رفتن، که در آن یاد خدا می‌شود، منع و در تخریب آن اقدام نماید؟ امام صادق (علیه‌السلام) نیز فرموده‌اند: «مَنْ بَنَى مَسْجِدًا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»^۳، هر کس مسجدی بسازد خداوند برای او در بهشت خانه‌ای بنا خواهد کرد.

۲- پاداش رفتن به سوی مساجد

از آنجا که حرکت به سوی مسجد از نیتی خالص و خدایی سرچشمه می‌گیرد، رفتن به مسجد عملی مقدس است و اجر و پاداش معنوی دارد. پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) می‌فرماید: «مَنْ مَشَى إِلَيَّ مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ فَلَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ خَطَايَا حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيَّ مُنْزِلَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَمَجِيءُهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ وَرُفْعَ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ»^۴، هر کس به سوی مسجدی از مسجدهای خدا حرکت کند، برای هر قدمی که برای رفتن و تا بازگشتن به خانه بر میدارد، خداوند ده پاداش به او می‌دهد، ده گناه از او زایل می‌گرداند و ده درجه به او عطا می‌فرماید. امام صادق (علیه‌السلام) نیز فرموده‌اند: «مَنْ مَشَى إِلَيَّ الْمَسَاجِدِ لَمْ يَضَعْ رِجْلَهُ عَلَى

۱. سوره‌ی توبه، آیه‌ی ۱۸

۲. سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۱۴

۳. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۰۳.

۴. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۰۱.

رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا سَبَّحْتَ لَهُ الْأَرْضُ إِلَى الْأَرْضِينَ السَّابِعَةَ^۱، هر کس به سوی مسجدی حرکت کند، پای خود را روی خشک و تری نمی گذارد، جز اینکه آن نقطه‌ی زمین، تا زمین هفتم، برای او تسبیح و تقدیس به عمل می آورد.

۳- کوشش برای رفتن به مسجد

گاه برای رفتن به مسجد موقعیت عادی است و انسان به روال همیشگی به مسجد می رود؛ اما گاه مواعی ممکن است انسان را از رفتن به مسجد باز دارد. اینجاست که انسان باید بکوشد با هوشیاری عوامل بازدارنده را دور سازد و با زحمت خود را به مسجد برساند. امام صادق (علیه السلام) در معنی آیه‌ی «فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ»^۲ می فرماید: «مَعْنَى قَوْلِهِ فَاسْعَوْا هُوَ الْانْكَفَاتُ»^۳. «فَاسْعَوْا» سرعتی است که با حالت پیران و با ازدحام و تجمع یافتن صورت می گیرد. منظور امام این بود که این گونه باید برای رفتن به مسجد کوشش کرد.

۴- دعا و تحیت

باتوجه اینکه مسجد مکانی مقدس است؛ دعا در آن تأثیر بیشتری دارد. در نتیجه، ائمه دستور داده‌اند احترام به این مکان مقدس بیش از سایر اماکن است. درباره‌ی دعای پس از داخل شدن به مسجد امام باقر (علیه السلام) می فرماید: «وَ إِذَا دَخَلْتَهُ فَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ، ثُمَّ ادْعُ اللَّهَ، وَ سَلِّمْ حِينَ تَدْخُلُهُ، وَ اِحْمَدِ اللَّهَ، وَ صَلِّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ»^۴، هر گاه داخل مسجد شدی، رو به قبله قرار بگیر، خدای را بخوان و از او درخواست حاجت کن، نام او را به زبان جاری کن، حمد خدای را به جای آور و صلوات بر پیامبر بفرست.

۵- بوی خوش و لباس تمیز

دستور آمده است افرادی که به مسجد می روند بدن خود را خوشبو کنند و لباس تمیز بپوشند. ارزش چنین دستورهایی برای تسکین اعصاب و روابط بهتر اخلاقی و اجتماعی است؛ زیرا لباس تمیز و بدن خوشبو باعث محبت و مهربانی قلب‌ها و در مقابل لباس کثیف و ژنده باعث انزجار و تخریب پیوندهای اخلاقی و اجتماعی می شود. امام صادق (علیه السلام) درباره‌ی خوردن پیاز، سیر و کراث می فرماید: خوردن این‌ها در موقعیت‌های عادی مانعی ندارد؛ ولی هر گاه کسی سیر، پیاز و کراث (نوعی تری

۱. همان، ج ۵، ص ۲۰۰.

۲. سوره‌ی جمعه، آیه‌ی ۹

۳. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۰۳.

۴. همان، ج ۵، ص ۲۴۵.

وحشی) می خورد نباید به مسجد برود.^۱ امیرالمؤمنان (علیه السلام) نیز می فرماید: «مَنْ أَكَلَ شَيْئًا مِنْ الْمُؤَذِّيَاتِ رِيحُهَا فَلَا يَقْرَبَنَّ الْمَسْجِدَ»^۲، هر کس از داروها و چیزهای بدبو و مردم آزار می خورد یا استعمال می کند، نباید نزدیک مسجد شود.

۶- نوقف و نشستن در مسجد

ماندن و نشستن در مسجد نوعی عبادت است. امام علی (علیه السلام) می فرماید: «الْجُلُوسَةُ فِي الْجَامِعِ خَيْرٌ لِي مِنَ الْجُلُوسَةِ فِي الْجَنَّةِ لِأَنَّ الْجَنَّةَ فِيهَا رَضِيَ نَفْسِي وَالْجَامِعَ فِيهِ رَضِيَ رَبِّي»^۳، نشستن در مسجد جمعه برای من بهتر از نشستن در بهشت است؛ زیرا نشستن در بهشت موجب رضایت نفس من است، در حالی که در مسجد نشستن سبب خوشنودی خداست. پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) نیز فرموده اند:^۴ نشستن در مسجد به انتظار اقامه‌ی نماز عبادت است، تازمانی که کلامی از انسان سرزده است. سؤال شد منظور از آن کلام چیست؟ آن حضرت فرمود: منظور (از کلامی که ارزش معنوی نشستن در مسجد را از بین می برد) غیبت است.

۷- روشن کردن مسجد

عمل مطلوب دیگری که پیشوایان اسلام آن را توصیه کرده اند، روشن کردن مساجد است. پیغمبر اسلام (صلی الله علیه وآله) فرموده اند: «مَنْ أَسْرَجَ فِي مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ سِرَاجًا لَمْ تَزَلِ الْمَلَائِكَةُ وَحَمَلَةُ الْعَرْشِ يَسْتَغْفِرُونَ لَهُ مَا دَامَ فِي ذَلِكَ الْمَسْجِدِ ضَوْءٌ مِنْ ذَلِكَ السِّرَاجِ»^۵، هر کس چراغی در مسجدی از مساجد خداوند روشن کند، ملائکه و حمل کنندگان عرش تا مادامی که از آن چراغ نوری وجود دارد، برای او دعا و استغفار می کنند.

۸- تمیز کردن مسجد

مسجد باید محلی نشاط آور و لذت بخش باشد؛ زیرا چنین نشاطی در روحیه‌ی عبادت و سازندگی فرد و اجتماع نقش مهمی دارد. از آنجا که تمیز بودن مسجد موجب نشاط می شود، اسلام آن را بسیار سفارش کرده است. پیامبر اسلام (صلی الله علیه وآله) فرموده اند: «مَنْ كَسَسَ الْمَسْجِدَ يَوْمَ الْخَمِيسِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فَأَخْرَجَ مِنْهُ التُّرَابَ قَدَرًا مَا يُذْرَى فِي الْعَيْنِ غُفِرَ لَهُ»^۶، هر کس روز پنجشنبه و شب جمعه مسجدی را جاروب کند و

۱. همان، ج ۳، ص ۵۰۲.

۲. همان، ج ۵، ص ۲۲۸.

۳. همان، ج ۵، ص ۱۹۹.

۴. تفسیر نورالثقلین، ج ۵، ص ۹۴.

۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۴۱.

۶. من لا یحضر، ص ۷۷ و ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ص ۳۱.

از آن آنقدر خاکروبه خارج کند که اگر در چشم برود انسان را اذیت می‌کند، خداوند او را می‌بخشد و می‌آمرزد.

۹- ارتباط پیگیر با مسجد

یکی از اعمالی که اسلام بسیار ستایش کرده است، ارتباط پیگیر افراد با مساجد است، برای عبادت و آموختن احکام دین. در این صورت، هم مساجد همیشه آباد و پررفت و آمد هستند، هم مرید و طرفدار پیگیر و جدی پیدا می‌کنند. پیامبر گرامی اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرموده‌اند: «مَنْ كَانَ الْقُرْآنُ حَدِيثَهُ وَالْمَسْجِدُ بَيْتَهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ»^۱، هر کس قرآن محور سخنش و مسجد خانه‌اش باشد، خداوند خانه‌ای در بهشت برای او بنا می‌کند.

۱۰- منافع مسجد رفتن

مسجد رفتن منافع متعدد اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی دارد و ائمه‌ی دین در این زمینه احادیث بسیاری بیان کرده‌اند. اصبع بن نباته، صحابی بزرگوار علی (علیه‌السلام)، از آن حضرت روایت می‌کند: «مَنْ اخْتَلَفَ إِلَى الْمَسْجِدِ أَصَابَ إِحْدَى الثَّمَانِ أَخَا مُسْتَفَادًا فِي اللَّهِ أَوْ عِلْمًا مُسْتَطَرَفًا أَوْ آيَةً مُحْكَمَةً أَوْ يَسْمَعُ كَلِمَةً تَدُلُّهُ عَلَى هُدًى أَوْ رَحْمَةً مُنْتَظَرَةً أَوْ كَلِمَةً تَرُدُّهُ عَنِ رَدَى أَوْ يَتْرُكُ ذَنْبًا خَشِيئَةً أَوْ حَيَاءً»^۲، هر کس پیوسته به مسجد رفت و آمد کند، یکی از هشت نتیجه عایدش می‌گردد: می‌تواند برادر مؤمن مفیدی پیدا کند، می‌تواند علم و معلومات جدید و نیکویی کسب کند، معارف توحیدی و اعتقادی می‌آموزد، کلمه و مطلبی یاد می‌گیرد که موجب هدایت او می‌شود، رحمت و عنایت خداوند که آماده شده نصیب او می‌شود، کلمه‌ی حکیمانه‌ای می‌آموزد که سبب نجات او از پستی و ذنات می‌گردد یا به دلیل مسجد رفتن و به وسیله‌ی ترس از خدا یا حیا از خدا و مردم گناهی را ترک می‌کند.

مکروهات و ممنوع شده‌ها

۱- تعطیل کردن مسجد

اولیای بزرگوار اسلام افرادی را که به مسجد نمی‌روند، در آن نماز نمی‌خوانند و آن را خلوت یا تعطیل می‌گذارند بسیار نکوهش کرده‌اند. آن‌ها مسجدی را که به آن رفت و آمد نمی‌شود خراب می‌نامند. امام صادق (علیه‌السلام) فرموده است: «ثَلَاثَةٌ يَشْكُونُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَسْجِدًا خَرَابًا لَا يُصَلِّي فِيهِ أَهْلُهُ وَعَالِمٌ بَيْنَ جُهَالٍ وَ مُصْحَفٌ مُعَلَّقٌ قَدْ وَقَعَ عَلَيْهِ الْعُبَارُ لَا يُقْرَأُ فِيهِ»^۳، سه چیز از دست بندگان به خدای متعال شکایت

^۱ وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۱۹۸.

^۲ همان، ج ۵، ص ۱۹۷.

^۳ همان، ج ۵، ص ۲۰۱.

می‌کند؛ مسجدی که خراب شده و اهل آن محل در آن نماز نمی‌خوانند، دانشمندی که میان ناهلانی قرار گیرد که قدر او را نشناسند و قرآنی که کنار گذاشته شده، غبار گرفته باشد و آن را قرائت نکنند!

۲- خارج شدن از مسجد

وقتی هنگام نماز می‌رسد و شخصی که در مسجد حضور داشته است از آن خارج می‌شود، کاری بسیار نکوهیده و مکروه انجام داده است. پیغمبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله) فرموده‌اند: «مَنْ سَمِعَ النِّدَاءَ فِي الْمَسْجِدِ فَخَرَجَ مِنْ غَيْرِ عَلَيْهِ فَهُوَ مُنَافِقٌ إِلَّا أَنْ يُرِيدَ الرَّجُوعَ إِلَيْهِ»^۱، هر کس در مسجد باشد و ندای اذان بلند شود و بدون جهت و داشتن کار لازم‌تری از مسجد خارج شود، او منافق است، مگر اینکه اگر خارج شد، تصمیم داشته باشد مجدداً بدان جا برگردد.

۳- خوابیدن در مسجد

باتوجه‌به‌اینکه مسجد محل عبادت و قرائت قرآن است، طبق روایات متعدد، خوابیدن در آن ناپسند است، مگر اینکه ضرورت و ناچاری اقتضا کند.^۲

۴- دنبال گمشده گشتن

مسجد عموماً محل تجمع افراد است و می‌توان برای یافتن اشیاء گمشده از آن استفاده کرد؛ اما برای اینکه اعمال پراکنده و امور دنیوی موجب تضعیف حرمت و روحیه‌ی معنوی عبادت نشود، در روایات این عمل مکروه شمرده شده است و ترک آن مطلوب و محبوب. محمد بن علی بن الحسین (علیه‌السلام) می‌گوید: پیغمبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) صدای کسی را شنید که در مسجد برای یافتن گمشده‌ی خود فریاد می‌زد، ایشان فرمودند: خداوند گمشده‌ی تو را به تو برنگرداند؛ مسجد برای غیر این کار ساخته شده است.^۳

۵- نقاشی در مسجد

وضعیت معماری مسجد، به‌خصوص جانب قبله‌ی آن، نباید به‌گونه‌ای باشد که از توجه در عبادت بکاهد. از امام صادق (علیه‌السلام) درباره‌ی مسجدی سؤال شد که نقش و تصویر دارد، آن حضرت فرمود: نقش‌سازی برای مساجد کراهت دارد؛ اما امروز این عمل به عبادت شما لطمه‌ای نمی‌زند؛ ولی آن‌گاه که حکومت عدل مهدی (علیه‌السلام) برقرار گردد، هر آینه می‌بینید با این نقش‌ها چه خواهد شد!^۴

۱. همان، ج ۵، ص ۲۴۲.

۲. همان، ج ۳، ص ۴۹۷.

۳. همان، ج ۳، ص ۴۹۶.

۴. همان، ج ۳، ص ۴۹۴.

نتیجه

از آنچه گذشت، هم اهمیت و قداست مسجد، هم وظایف و آداب لازم برای جلوه و نظافت این مکان مقدس روشن گردید. آنچه بسیار اهمیت دارد این است که مسجد هم باید محل عبادت و نیایش باشد، هم کانون پرورش و آموزش و تحرک و تعالی معنوی. از این رو، نقش مساجد در تأمین و تربیت نیروهای انقلابی، جهادی و ارزشی بسیار مهم است. در این مقاله کوشیدیم تا راه‌های جذب نیرو و پرورش آن‌ها را بیان کنیم؛ باشد تا به آن‌ها عمل شود.

منبع: مرکز رسیدگی به امور مساجد